

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са XII научног скупа младих филолога Србије, одржаног
26. септембра 2020. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XII / Књ. 2

Издавач

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

Уређивачки одбор

Проф. др Милош Ковачевић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Владимир Поломац, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Никола Бубања, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Јелена Петковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Биљана Влашковић Илић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Анђелка Пејовић, Филолошки факултет, Београд
Проф. др Ала Татаренко, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Проф. др Димка Савова, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Душан Маринковић, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо, Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија

Одговорни уредници

Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Мирјана Секулић

Рецензенти

Проф. др Биљана Влашковић Илић
Проф. др Владимир Карановић
Проф. др Душан Живковић
Проф. др Јелена Арсенијевић Митрић
Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Милица Спремић Кончар
Проф. др Часлав Николић
Доц. др Ана Живковић
Доц. др Анка Ристић
Доц. др Јасмина Теодоровић
Доц. др Јелица Вељовић
Доц. др Марија Лојаница
Доц. др Милена Нешић Павковић
Доц. др Тијана Матовић
Др Јелена Вељковић Мекић
Др Светлана Рајичић Перић

Секретар уредништва

Светлана Стевановић

Зборник радова са XII научног скупа младих филолога Србије,
одржаног 26. септембра 2020. године
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XII / Књ. 2

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

О ДВОКЊИЖЈУ ЗБОРНИКА СА XII НАУЧНОГ
СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ

О ДРУГОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И
КЊИЖЕВНОСТИ СА ДВАНАЕСТОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА

Јелена И. Маринков

ИНЦЕСТ И ИДЕНТИТЕТ: МОТИВ ИНЦЕСТА У ДРАМАМА
МАСКА, ПОД РУШЕВИНАМА И КОД ВЕЧИТЕ СЛАВИНЕ / 13

Ана З. Хубер

ЖЕНСКИ ПОГЛЕД НА РАТ У ЈЕДНОЧИНКАМА МАКСА АУБА / 27

Дајана З. Милованов

ЖЕНА, СЕКСУАЛНОСТ И ЛЕПОТА У ТРАНСФОРМАЦИЈАМА
ЕН СЕКСТОН И КРВАВОЈ ОДАЈИ АНЦЕЛЕ КАРТЕР / 41

Александра В. Чебашек

ДИСФУНКЦИОНАЛНИ БРАК У НОВЕЛИ
„КРОТКА” Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ / 55

Милана М. Гајовић

МОТИВ МАШТЕ КАО ОСНОВА ИЗГРАДЊЕ ИДЕНТИТЕТА У
РОМАНИМА МОМО И БЕСКРАЈНА ПРИЧА МИХАЕЛА ЕНДЕА / 65

Милица Д. Пејровић

ТОТАЛИТЕТ ДЕТИЊСТВА У РОМАНУ ГОРИ МОРАВА
ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА / 79

Миона Р. Комаџина

ПРИСУСТВО ОДСУСТВА ФИГУРЕ ОЦА У ДЕЛИМА
МИРОСЛАВА КРЛЕЖЕ И ДАНИЛА КИША / 89

Гордана З. Божићевић

ПОСТМОДЕРНО ИСПИТИВАЊЕ МОГУЋНОСТИ ПРИПОВЕДАЊА У
КРАТКОЈ ПРИЧИ ПОЛА ОСТЕРА „БОЖИЋНА ПРИЧА ОГИЈА РЕНА” / 97

Дина М. Лиџанкић

РОМАН О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ:
КРАТАК ПУТ – ДУГО ПУТОВАЊЕ / 111

Сара Н. Мајсторовић

ОДИСЕЈ У НЕСТАЈАЊУ: О МОТИВУ БЕЗДОМНОСТИ У
РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 127

Милица Б. Мојсиловић

ОДИСЕЈЕВ СТРАХ ОД СИРЕНА / 139

Нађаша М. Милојевић

ДРУГИ, ТО САМ ЈА: (ДЕ)КОЛОНИЗАЦИЈА У РОМАНУ МАРСОВСКО
ВРЕМЕНСКО ИСКЛИЗНУЋЕ ФИЛИПА К. ДИКА / 145

Милица С. Станковић

ЛАВИРИНТ У ТЕКСТУ И ЛАВИРИНТ ТЕКСТА: БОРХЕСОВЕ
„РАЧВАСТЕ СТАЗЕ” У РОМАНУ ИМЕ РУЖЕ УМБЕРТА ЕКА / 157

- Ђорђе М. Ђурђевић*
БЛАГОВЕСТИ: ОНТОЛОГИЈА ПРАЗНИКА И ЕРОТИКА
КЊИЖЕВНОСТИ У КАНОНСКИМ И АПОКРИФНИМ ИЗВОРИМА
И ДРАМИ УДВОРЕЊЕ АРХАНГЕЛА ГАВРИЛА ДЕВОЈЦИ
МАРИЈИ ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА / 173
- Марија И. Слобода*
ЈАВОР: ЛИСТ ЗА ЗАБАВУ И НАУКУ – 1862/63. / 183
- Ана Д. Козић*
УМЕТНИК ПРЕД СКУЛПТУРОМ: ЕКФРАСА У
ПОЕЗИЈИ ВОЈИСЛАВА ИЛИЋА / 197
- Мариора Т. Сфера*
ТРАГАЊЕ ЗА ЕТНИЧКИМ ИДЕНТИТЕТОМ У
ПЕСНИЧКОМ ДЕЛУ ЈОНА МИЛОША / 207
- Јелена Ђ. Весковић*
Јелена М. Тодоровић Васић
СИМБОЛИЧКИ ОБРАСЦИ У ПОЕМИ „КАД ДОЂЕШ У
БИЛО КОЈИ ГРАД” МАТИЈЕ БЕЋКОВИЋА / 215
- Таијана Н. Кличковић*
УСПОМЕНЕ ВЕРЕ ПАВИЋ И ПРИПОВЕТКА „ПОЛУБРАТ”
МИЛОРАДА ПАВИЋА: ПАРАЛЕЛА / 223
- Сања П. Перић*
ФУНКЦИЈЕ МОТИВА КЊИГЕ У РОМАНУ САРА ПЕТРА САРИЋА / 233
- Александра Б. Маринковић*
„ШВАБИЦА” ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА У СВЕТЛУ
ФРОЈДОВСКЕ ПСИХОАНАЛИЗЕ / 243
- Милица М. Савковић*
НОСТАЛГИЈА КАО УТОПИЈА У РОМАНУ НЕ ДАЈ МИ
НИКАДА ДА ОДЕМ КАЗУА ИШИГУРА / 259
- Марија М. Шљукић*
КОНЦЕПЦИЈА ФЕНОМЕНА СЕЋАЊА И ПАМЋЕЊА У ПРОЗРАЦИМА
И ПРОЗРАЦИМА 2 СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 265
- Валентина В. Генцел*
УТИЦАЈ ИДЕЈА КОМУНИЗМА И ФАШИЗМА НА ГРАЂАНСКИ СТАЛЕЖ
У ПРОЗРАЦИМА И ЛАГУМУ СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 277
- Емилија З. Мирковић*
ЕЛЕМЕНТИ ПОПУЛАРНЕ КУЛТУРЕ У ДЕЛУ ДОБРА
ПРЕДСКАЗАЊА НИЛА ГЕЈМЕНА И ТЕРИЈА ПРАЧЕТА / 287
- Александра З. Стојановић*
РЕЛИГИЈА ТОТАЛИТАРНОГ ДРУШТВА У РОМАНИМА ВРЛИ
НОВИ СВЕТ ОЛДУСА ХАКЛСИЈА И 1984 ЏОРЏА ОРВЕЛА / 299
- Никола М. Ђуран*
„ПОГЛЕД” И КРИЗА ЕРОСА У РОМАНИМА КАРСОН МЕКАЛЕРС / 311

Аутори

Александра З. Стојановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

РЕЛИГИЈА ТОТАЛИТАРНОГ ДРУШТВА У РОМАНИМА *ВРЛИ НОВИ СВЕТ* ОЛДУСА ХАКЛИЈА И 1984 ЦОРЦА ОРВЕЛА

Циљ рада јесте испитати начине на које се манифестује религија у романима *Врли нови свет* Олдуса Хакслија и 1984 Цорца Орвела. Полазна тачка за организовање сваког тоталитарног друштва јесте уједињена маса која не пружа отпор и не доводи у питање систем власти. Иако дијаметрално различита по атмосфери представљеној у њима, у ова два романа религија се манифестује на исти начин. Уочавамо замену вере у Бога вером у врховну фигуру, као и ритуална окупљања која имају за циљ оснаживање државних закона и пружање задовољства на неком вишем нивоу. Тоталитаризам се сагледава као нови вид религије – не уништавање и отклањање религије, већ њена замена. Претпоставка рада јесте да се религија у дистопијском друштву није изгубила, већ да је дошло до промене њеног облика. Покушаћемо да покажемо да идеологија тоталитарног друштва постаје религија. Истраживањем сличности и разлика Светске државе О. Хакслија и Океаније Ц. Орвела аутор настоји да прикаже начине функционисања двеју фиктивних тоталитарних држава, с циљем да докаже постојање религије у њима.

Кључне речи: *Врли нови свет*, О. Хаксли, 1984, Ц. Орвел, дистопија, религија, идеологија, тоталитаризам

1. Тоталитарна идеологија/религија

Многи теоретичари покушали су да осмисле свежажећу и недвосмислену дефиницију идеологије, али је то, како наводи Тери Иглтон, био узалудан подухват. Т. Иглтон (1991: 4) нам представља схватање идеологије које је уједно ирационално и претерано рационално:

„С једне стране, идеологије су страствене, реторичке, вођене неком мрачном псеудо-религијском вером коју је трезвени технократски свет модерног капитализма на сву ређу превазишао; с друге стране, то су сувопарни концептуални системи који теже реконструкцији система од темеља навише у складу са неким нацртом без страсти.”²³

У романима Ц. Орвела и О. Хакслија можемо уочити друштва у којима је идеологија претежно ирационална и повинује се скривеним религијским принципима. Питање које се намеће јесте у којој мери су идеологије представљене у наведеним романима заправо бенигне и да ли су само псеудорелигије или су вођене правом вером. Циљ овог рада јесте показати да се религија⁴ манифестује у романима *Врли нови свет* и 1984 на несвакидашњи начин.

1 aleksandra.stojanovic@filum.kg.ac.rs

2 Сви цитати из литературе на енглеском језику наведени су у преводу аутора рада.

3 “On the one hand, ideologies are passionate, rhetorical, impelled by some benighted pseudo-religious faith which the sober technocratic world of modern capitalism has thankfully outgrown; on the other hand they are arid conceptual systems which seek to reconstruct society from the ground up in accordance with some bloodless blueprint.” (Eagleton 1991: 4)

4 Појам религија у раду користиће се за означавање традиционалних схватања цркве, односно вере која је институционализована. Такође, треба имати у виду разлику између појмова „веровати у” и „имати веру у” (Жижек 2001: 109). Како С. Жижек наводи, могуће је веровати у нешто (на пример богове или духове), али то не значи да морамо имати веру у њих. Оно што је неопходно за традици-

Идеологија се најчешће доводи у везу са успостављањем и легитимизацијом моћи. Т. Иглтон (1991: 5) најпре наводи шест стратегија путем којих доминантна фигура може легитимизовати своју моћ: промовисањем вредности које су у складу са њеним веровањем, затим натурализацијом тих веровања, чинећи их до те мере универзалним да постану очигледна и јасна свима. Након овога следи рушење противничких идеја, искључивање могућности ривалног мисаоног тока и на крају сакривањем социјалне стварности на начин који ће владајућем систему служити. Наведене карактеристике могу се применити и на хришћанство, доводећи нас до претпоставке да су идеологија и религија једно те исто, односно да је религија само једна врста идеологије. Н. Бубања (2012) уводи користан појам да прикаже аналогiju између идеолошког и религијског, а то је „идеологија”. Граница између религије и идеологије није у потпуности јасно одређена и стога је могуће да дође до преливања у коме се религије претварају у идеологије и идеологије добијају карактеристике религије. Нашој анализи романа *Врлог новог Света* и *1984* користиће појам идеологизације религије, односно процеса у коме долази до срastaња двају појмова. „Идеологизација религије је постепени процес симплификације и редукције богате и комплексне религијске историје и његово свођење на неколико обележја и токена колективног идентитета који се свесно приказују у јавности (слоган, поздрав, начин облачења, молитва, итд.)”⁵ (Рачик 2009: 356).

Француски филозоф Л. Алтисер (1994) уводи афективну теорију идеологије, за разлику од претходних когнитивних схватања. Наиме, он не искључује когнитивне аспекте идеологије, већ фокус ставља на догађаје у нашој друштвеној реалности који обликују наше понашање. Не постоји догађај који не укључује, на неки начин, скуп веровања или претпоставки. Чињење у овом случају добија превласт над теоријом. Идеологија за Л. Алтисера бави се прагматичком страном и укључује радње појединаца у друштву. То нас даље доводи до тезе Славоја Жижека о *веровању пре веровања*. С. Жижек (1989: 27) се пита да ли се илузија идеологије састоји у „мишљењу” или у „чињењу” у самој реалности⁶. Он сматра да је ово веровање могуће изокренути и наводи да је илузија заправо оно што се чини, а не оно што се изрекне или у шта се верује. Религија, као и идеологија, заснована је на делима и њена моћ се одржава путем разних ритуала и чинова коју су њене врховне фигуре поставиле. Било да је то чињеница да ћемо се прекрстити пре него што уђемо у цркву, изговарање молитве или изражавање мржње и сексуални чинови као у *1984* и *Врлом новом свету*, понашање појединаца који припадају одређеној религији/идеологији своди се на дела, док мисли и веровања постају мање значајна. Винстон Смит, који исказује револуционарне мисли, затим незадовољство системом и мањак вере у Великог Брата, у роману *1984* ипак активно учествује у свим ритуалима ове државе, почевши од послушног ношења униформе и бављења фискултуром, преко викања и псовања током церемоније Два минута мржње.

Појам *веровања пре веровања* односи се на то да субјекат, учествујући у неком ритуалу, верује у то што ради чак и не знајући то. Тренутак када се поједи-

оналну религију јесте имати веру у Бога. У анализираним романима уочавамо протагонисте који имају веру у врховне фигуре датог друштва, која је стечена различитим механизмима успостављања ритуала и моћи, али они не верују у доктрине водеће идеологије.

5 “The ideologisation of religion is a gradual process of the simplification and reduction of a rich and complex religious heritage down to a few badges and tokens of collective identity consciously displayed in public (a slogan, a manner of greeting, a way of dressing, praying, etc.)” (Rachik 2009: 356)

6 “[...] in the ‘knowing’ or in the ‘doing’ in the reality itself?” (Žižek 1989: 27)

нац коначно преобрази није ништа више до формалног чина, када он схвати да је све време већ веровао. Долази до несклада између онога што људи чине и онога што мисле да чине. „Оно што људи превиде, што погрешно препознају није реалност већ илузија која обликује ту њихову реалност и друштвену активност. Они веома добро знају како ствари стоје, али ипак чине као да не знају”⁷ (Жижек 1989: 30). Веровање је увек материјализовано у нашој делотворној друштвеној активности. Када се препустимо току религијског ритуала, ми већ верујемо у то што чинимо, чак иако нисмо свесни тога. Наше веровање је садржано у самом чину прихватања и подржавања ритуала.

Л. Алтисер сматра да је неопходно направити разлику између Моћи државе, Државног апарата и онога што ће он назвати идеолошким државним апаратом. Идеолошким државним апаратом он назива „оне реалности које се представљају директном посматрачу у форми дистинктних и специјализованих институција”⁸ (Алтисер 1994: 110). Ово може бити религијски систем, едукациони систем, правни систем, породични систем, итд. Идеологија је стога присутна на много више нивоа од државног и продира у све сфере човековог живота, чинећи је тежом за уочавање. Појединац у друштву у коме влада нека идеологија понаша се у складу са том идеологијом, радећи све што се од њега очекује, „учествујући у одређеним редовним радњама постављеним од стране идеолошког апарата од кога ’зависе’ идеје које је он [појединац] као субјекат потпуно свесно и слободно прихватио”⁹ (Алтисер 1994: 126). Према наведеној дефиницији, то значи да, ако појединац верује у Бога, он ће ићи у цркву и учествовати у свим ритуалима који се тим одласком подразумевају. У том случају можемо довести у питање изјаву Л. Алтисера да је субјекат потпуно свесно и својом вољом прихватио идеје дотичне идеологије. Колико је мишљење појединца заиста слободно у друштву у коме влада тоталитарна идеологија и да ли он уопште свесно учествује у радњама постављеним од стране тог идеолошког апарата?

Питање које се даље намеће јесте: Шта је настало прво – вера или чин изражавања вере? Према С. Жижеку (1989: 27) „идеологија је, строго узевши, само систем који тврди истину – то јест, који није лаж, већ лаж коју доживљавамо као истину, лаж за коју се претвара да се схвата озбиљно. Код тоталитарне идеологије се више не претвара”¹⁰. Заснивајући своје идеје на Марксовој формули „они не знају да чине, али ипак чине”, С. Жижек (1989: 27) тумачи јаз између онога што људи заиста чине и онога што они мисле да чине, то јест, у шта мисле да верују. Идеологија се заснива на чињеници да људи заиста не знају шта раде, већ да имају „лажну представу друштвене стварности којој желе да припадају”¹¹.

Када разматрамо тоталитарни режим, први концепт који се намеће јесте *кон-шрола* над свим аспектима живота и непогрешива послушност масе. Међутим, „послушност из убеђења није права послушност”¹² (Жижек 1989: 35) зато што

7 “What they overlook, what they misrecognize, is not the reality but the illusion which is structuring their reality, their real social activity. They know very well how things really are, but still they are doing it as if they did not know.” (Žižek 1989: 30)

8 “[...] a certain number of realities which present themselves to the immediate observer in the form of distinct and specialized institutions.” (Althusser 1994: 110)

9 “[...] participates in certain regular practices which are those of the ideological apparatus on which ‘depend’ the ideas which he has in all consciousness freely chosen as a subject.” (Althusser 1994: 126)

10 “[...] ideology is, strictly speaking, only a system which makes a claim to the truth - that is, which is not simply a lie but a lie experienced as truth, a lie which pretends to be taken seriously.” (Žižek 1989: 27)

11 “[...] a false representation of the social reality to which they belong.” (Žižek 1989: 27)

12 “[...] obedience out of conviction is not real obedience.” (Žižek 1989: 30)

људи који су имали слободу да промисле своја веровања и одлуче који ће ауторитет поштовати нису послушни. У том случају, ми заправо не показујемо послушност, већ изражавамо своје веровање да је фигура којој смо лојални вредна нашег поштовања и пожртвовања. Права покорност и послушност јесте она у којој људи слепо прате наређења и беспоговорно учествују у ритуалима. Гуриан (1952: 8) истиче разлику између ауторитарног и тоталитарног режима, рекавши да је народ приморан да активно и ентузијастично подржава тоталитарни режим на такав начин да се и не примећује да је приморан. Врховне фигуре тоталитарних друштава „обликују свет према својим доктринама; свака реалност која није у складу са њиховом доктрином је погрешна, а њено постојање се одбацује ако доктрина тако налаже¹³” (Гуриан 1952: 8). Управо овакво стање доводи нас до идеје С. Жижека о веровању које претходи веровању, односно веровању/чињењу без свести о томе да се чини. Веровање у последњој фази јесте само препознавање чина и схватање да је оно одувек постојало. Водећи се тезама С. Жижека, можемо закључити да понашање субјекта у идеолошком апарату није ни свесно, ни слободно. „Паскал отприлике каже ’Клекни, померај усне као да изговараш молитву и вероваћеш’¹⁴ (прим. прев. Алтисер 1994: 127). Само испуњење неког чина довешће до нашег веровања, односно, прво долази чин који затим прати веровање.

Политички систем и религија поклапају се чак и у најсавременијим друштвима. Џ. Грегор (2012) говори о „политичким религијама” које са стандардним концептом религије деле карактеристике фанатизма, интолеранције и ирационалности. У политичким системима такође можемо уочити поједине ритуале (групне или индивидуалне) који се одржавају с циљем да евоцирају или одрже осећај заједнице и успеше осећај колективног идентитета. Оданост и послушност постижу се вером масе у врховну фигуру, чиме се успоставља њена моћ као и моћ идеолошког система који она жели да постави.

„Тоталитарни покрети који су настали након Првог светског рата су суштински религиозни покрети. Њихов циљ није да мењају политичке и друштвене институције, већ да преобликују природу човека и друштва. Они тврде да поседују истинско и неопходно знање о животу и његовим циљевима. Покрети истичу сопствену заснованост на доктринама које описују и одређују целовито и потпуно постојање и активности човека и друштва.”¹⁵ (Гуриан 1952: 3–4)

Начини организације тоталитарног друштва осмишљени су тако да подржавају лажи представљене пропагандним материјалом и на тај начин претварају своју визију у реалност коју сачињава друштво које је спремно да се у сваком тренутку повинује законима и ритуалима овог поретка. Ритуал као такав представља значајан део тоталитарног друштва јер служи не само окупљању масе већ и успостављању моћи датог режима. Идоли или предмети који се користе у религиозним ритуалима само су механизми организације око којих се моћ групише. Они стога могу бити замењени било којим другим предметом или појавом, докле год постоји нека слика на коју ће пажња масе бити усмерена. Х. Арент (1976:

13 “[...] shape the world according to their doctrine: any reality not corresponding to the doctrine is wrong, and its existence is rejected if the doctrine demands it.” (Gurian 1952: 8)

14 “Pascal says, more or less: ‘Kneel down, move your lips in prayer and you will believe.’” (Althusser 1994: 127)

15 “The totalitarian movements which have arisen since World War I are fundamentally religious movements. They aim not at changes of political and social institutions, but at the reshaping of the nature of man and society. They claim to have the true and obligatory knowledge about life and its aims. They emphasize that they are based on doctrines which describe and determine totally and completely the existence and activities of men and society.” (Gurian 1952: 3–4)

470) сматра да „[...] све идеологије поседују тоталитарне елементе, али једино тоталитарни покрети у потпуности развију ове карактеристике што доводи до заблуде да су само расизам и комунизам тоталитарни по својој природи”¹⁶. Стога, религија као идеологија такође сама по себи садржи тоталитарне елементе.

Тотализаризам јесте појам који се наизглед односи на скуп дистинктивних правила и организационих начела. Међутим, у својој структури, тоталитарно друштво садржи несумњиво религијске елементе. Врховне фигуре које владају оваквим друштвима посматраће се са поштовањем и најчешће ослобљавати *вођом* према коме ће маса осећати приврженост и лојалност. Сматра се да је већина тоталитарних друштава антирелигијско или секуларно, али постоје јасни показатељи да религија и идеологија тоталитарног друштва нису два неспојива појма. У раду ћемо изнети тезу да појмови тоталитарне идеологије и религије нису некомпатибилни, већ ће се размотрити идеја да ова идеологија представља замену за религију. „У најбољем случају ‘секуларне’ идеологије су функционални сурогати традиционалне религије”¹⁷ (Грегор: 2012: 18).

2. Замена за религију у роману *Врли нови свети*

Тумачењем дистопијских романа многи критичари долазе до закључка да је религија потпуно одсутна у датим делима и да је, услед тог недостатка, држава тоталитарна, а друштво отуђено. Оно што треба истаћи јесте да тоталитарна идеологија не искорењује религију у потпуности, како већина анализа дистопијских романа истиче, већ да интегрише елементе религије и служи се њима у циљу успостављања моћи. У тоталитарном друштву *Врлог новог свети* Џ. Атариан пориче да постоји религија, то јест да сама идеологија таквог друштва може бити изједначена са религијом. Џ. Атариан (2003: 9) наводи да култни роман Олдуса Хакслија представља упозорење „о животу у свету који је побегао од Бога и потпуно изгубио свест о трансценденталном”¹⁸. Он сматра је наш циљ у животу „самотрансценденција према горе”¹⁹ (Атариан 2003: 10) у жељи да се успостави метафизичко јединство са Богом. Оно што Хакслијев роман чини безбожним јесте јављање „хоризонталне трансценденције” и „трансценденције према доле”²⁰ (Атариан 2003: 10). Друштво какво Олдус Хаксли представља потпуно је изгубило свест о самотрансценденцији према горе. Уместо тога учачавамо потрошачко друштво, безумно задовољавање свих потреба, блуд и живот окренут само забави. Овакво понашање, према Џ. Атариану, неминовно удаљава човека од Бога и чини метафизичку унију са њим немогућом. Ово друштво је у потпуности изгубило из вида Бога и стога не може постићи неки виши циљ и душевни мир.

У свом есеју *Замена за религију*, О. Хаксли (2000: 205) истиче постојање сурогата религије (попут национализма, политике, уметности, итд.) сматрајући да „религијски инстинкти оних који нису препознали религију проналазе свој израз у изненеђујућем броју не-религијских начина”²¹. Веровања О. Хакслија у

16 “[...] all ideologies contain totalitarian elements, but these are fully developed only by totalitarian movements, and this creates the deceptive impression that only racism and communism are totalitarian in character.” (Arden 1976: 470)

17 “[...] ‘secular’ ideologies are functional surrogates for traditional religion.” (Gregor 2012: 18)

18 “[...] life in a world which has fled from God and lost all awareness of the transcendent.” (Attarian 2003: 9)

19 “upward self-transcendence” (Attarian 2003: 10).

20 “downward self/transcendence” (Attarian 2003: 10).

21 “[...] religious instincts of those who have no recognized religion find expression in a surprising variety of non-religious ways.” (Huxley 2000: 205)

постојање замена за религију указује на непогодност Атарианове критике романа. Оно што је потребно људима није нужно религија већ

„[...] разумљива митологија људског рода која ће деловати на народ подједнако снажно као митологија старих богова и као што модерна митологија национализма још увек делује. Митологија – а са њом и организација унутар чијег оквира ће појединац моћи да задовољи своје урођене жеље за само-жртвовањем и телесним активностима”²² (Хаксли 2001: 315).

Врли нови свет не представља друштво у коме недостаје митологија (религија), већ оно у коме су на снагу ступиле друге врсте религије – веровање у конзумеризам, забаву, телесно задовољство. Никола Бубања (2012: 278) у својој анализи романа *Врли нови свет* О. Хакслија и *Шах* А. Магића показује „1) да су идеолошко/политичко и религијско једно те исто и 2) да чињење противречи мишљењу, или баналније, да форма има првенство у односу на садржину”. Религија, то јест, идеологија *Врло* *ново* *свет*а јесте Фордизам, док фигура Форда представља врховну фигуру овог друштва и њено божанство. Ово се може уочити по начину на који се Форд ословљава са „господ Форд” (Хаксли 2017). Поред врховне фигуре, можемо говорити и о иконографији овог друштва у облику „обезглављеног крста”²³ (Атариан 2003: 14). Симбол ове врле нове религије не представља нужно скрнављење и сакаћење претходних веровања и симбола, већ се може схватити као њена трансформација. Промена ритуала довела је до промене симбола, али принципи у оба случаја остају исти. Наиме, без обзира на то да ли је у питању знак крста или слова Т постоје људи који се том симболу „моле” и који учествују у читавом низу ритуала који успостављају/оснажују њихово веровање. О. Хаксли (2017: 42) описује ову промену симбола на следећи начин:

„Са свих крстова скинут је горњи крак, тако да су добили облик слова Т. Сем тога, веровали су у нешто што се звало бог.”

„Прави сурогат сафијана.”

„А сад имамо Светску државу. И прославе Фордовдана, колективна појања, и мисе солидарности.”

Једна од замена за религију коју ћемо представити јесте *сома*. Водећи се схватањем Џ. Атариана о самотрансценденцији према горе, сому можемо управо тако и схватити. Сомом ослобађа религијске емоције и уводи корисника у стање блаженства и екстазе. Осећај који се у традиционалном схватању религије могао постићи само унијом са Богом, у *Врлом новом свету* могуће је постићи мисама солидарности, сексуалним уживањем и *сомом*. Док у традиционалном схватању постоји тежња да се достигне унија са Богом, у друштву овог романа такав спокој се постиже таблетицом коју О. Хаксли (2017: 187) описује на следећи начин:

„Увек је ту сома која смирује бес, која помирује с непријатељима, која даје стрпљивост и издржљивост. У прошлости се то могло постићи само уз огромне напоре и године интензивне моралне обуке. А данас – попијете две-три таблете од пола грама, и све се среди. [...] Хришћанство без суза – ето што је сома.”

22 “[...] some easily comprehensible mythology of humanity that will strike the imagination as forcibly as the old mythology of personal gods used to do and as the modern mythology of nationalism still does. A mythology—and with it an organization, by means of which and within whose framework the individual can satisfy his innate desire for self-sacrifice and corporate activity.” (Huxley 2001: 315)

23 “crosses decapitated into T’s” (Attarian 2003: 14).

Вероватно најважнија карактеристика Хакслијеве идеолошке религије јесу разни фестивали и Мисе солидарности. Циљ ових окупљања јесте успоставити ритуал који ће становницима Светске Државе пружити могућност достизања једне врсте самотрансценденције. Према постулатима и моралним вредностима традиционалне цркве, ова трансценденција неће бити нагоре. Међутим, у роману уочавамо да одсуство моралних вредности, које наводи Ц. Атариан, није знак одсуства религије већ његове замене.

„Вођа начини још једном знак Т и седе. Миса беше почела. Посвећене табеле саме стајале су на средини причесног стола. Путир пријатељства са *сомом* у сладоледу од малине пође од руке до руке и, уз обредне речи 'пијем за своје уништење', свих два наест верника отпи гуљај. Затим запеваше Прву химну солидарности, уз пратњу синтетичког оркестра.” (Хаксли 2017: 63)

Оваква окупљања, иако заснована на разврату и сексуалном задовољству, имају исту функцију као мисе у традиционалној религији. Помоћу *соме* додатно се ствара осећај екстазе и верници, затим, упадају у делиријум током којег обављају све ритуале ове религије, од певања химне до оргија. Мисе солидарности утичу на народ тако што продубљују веру у постављени идеолошки систем, уједно утемељујући вредности које ова нова религија представља.

3. Религија мржње у роману 1984

Многи критичари представили су потпуно одсуство религије у тоталитарним државама, верујући да је држава без религије/вере неопходна за одржавање контроле. У роману 1984 долази до спајања религије и тоталитарне идеологије, односно тоталитарна идеологија постаје религија. Многи ритуали и церемоније који се одржавају у Океанији представљају јасну паралелу религијским обичајима, мисама, окупљањима, молитвама, итд. Најуочљивији примери јесу јавна погубљења, Два минута мржње и Недеља мржње.

Мисе солидарности у роману *Врли нови свети* могу се упоредити са сеансама Два минута мржње код Ц. Орвела у којима ниједан од становника Океаније „није могао а да не учествује у општем делиријуму” (Орвел 2016: 16). Код О. Хакслија приликом псеудорелигијских ритуала као њихов централни покретач можемо издвојити осећај задовољства, док код Џорџа Орвела централну емоцију представља мржња. Међу присутнима на Миси солидарности може се приметити да су им „очи блистале, образи руменили, а унутрашње озарење свеопштер блаженства се одражавало на сваком лицу, у осмеху среће и пријатељства” (Хаксли 2017: 63). Оно што опија и уводи у стање блаженства, служећи као замена за самотрансценденцију, у роману 1984 јесте мржња. Реакције људи током Два минута мржње могу се упоредити са осећајем екстазе коју је могуће доживети током молитве и уније са Богом:

„Жена пепељасте косе беше се пресамитила преко наслона столице пред собом. Са дрхтавим мрмором који је звучао као 'спасиоче мој' она пружи руке ка екрану. Затим загнури лице у шаке. Било је очигледно да је изговарала некакву молитву. Тог тренутка цела група људи почела је да скандира 'В-Б!... В-Б!... В-Б!...' без престанка.” (Орвел 2016: 16)

Дакле, оба ритуала заснована су на истим принципима уз разлику у доминантним емоцијама. Суштински није важно која ће емоција водити ове ритуале већ је значајна сама чињеница њиховог одржавања. Пресудно за успех оваквих

окупљања јесте постојање масе у којој се појединац изгуби и препусти „чињењу”. Бернар Маркс учествује у Мисама солидарности, иако претходно исказује осећај неприпадања оваквом друштву и ставове супротне владајућој идеологији. Исто тако, Винстон Смит, који изражава револуционарне идеје и противи се начелима тоталитарне државе, такође беспоговорно виче на екран који приказује Голдштајнов лик.

„Код Два минута мржње стравично је било то што човек није био примораван да се претвара; напротив, било је немогуће не учествовати. У року од тридесет секунди више се није било потребно претварати. Одвратна екстаза страха и осветољубља, жеља за убијањем, за мучењем, за разбијањем туђих лица маљевима, почела би да струји кроз целу групу као електрицитет, претварајући човека и против његове воље у лудака који се кези и вршти.” (Орвел 2016: 14–15)

Попут ритуала у *Врлом новом свету*, и у роману *Џ. Орвела* такође можемо приметити разне покрете руком који означавају „молитву”. У оваквим ситуацијама тешко је остати равнодушан и чак се и Винстон, који је иницијално био скептичан према ритуалу и желео је да му одоли, ускоро придружио у изражавању мржње. Самим учешћем у ритуалима, Винстон ће почети да верује у то што чини. У роману *1984* искључена је самотрансценденција према горе, као и хоризонтална трансценденција изоловањем појединца. Оно што у роману чини замену за религију јесте љубав према Великом Брату, односно мржња према његовим противницима.

„Тоталитарни покрети су организоване масе атомизираних, изолованих појединаца. У поређењу са осталим партијама и покретима, њихова најоучљивија спољна карактеристика јесте њихова потреба за потпуном, неограниченом, безусловном и непроменљивом лојалношћу од стране појединца.”²⁴ (Ардент 1976: 323)

У тоталитарној држави, парадоксално, маса уједно мора бити уједињена али и сачињена од отуђених појединаца. Уједињеност масе састоји се у томе да сви верују у исте постулате ове идеологије. Односно, сви верују само у Великог Брата, али не и једни другима. Велики Брат у овом случају представља замену за породицу и тиме заузима централно место у емотивном животу појединца. Становници Океаније су му лојални до те мере да су спремни да Полицији мисли предају своје најрођеније уколико искажу јеретичке идеје. „Оваква оданост се може очекивати само од потпуно изолованог људског бића које, без икаквих веза са породицом, пријатељима, колегама, или чак познаницима, одређује своју позицију у свету на основу тога да ли припада неком покрету или је члан неке партије”²⁵ (Ардент 1976: 323–4). Начини успостављања ове лојалности различити су у оба романа, али се читаво друштво своди на то да не постоје међуљудски односи какве ми данас познајемо.

У роману *Врли нови свет* можемо учити сличан принцип отуђености појединаца и потпуно одсуство традиционалних породичних односа. Сама реч мајка изазивала је гађење, док се однос родитељ–дете сматрао неприродним (Хаксли 2017: 22). Иако се у *Врлом новом свету* не уочава замена за породичне односе у

24 “Totalitarian movements are mass organizations of atomized, isolated individuals. Compared with all other parties and movements, their most conspicuous external characteristic is their demand for total, unrestricted, unconditional, and unalterable loyalty of the individual member.” (Ardent 1976: 323)

25 “Such loyalty can be expected only from the completely isolated human being who, without any other social ties to family, friends, comrades, or even mere acquaintances, derives his sense of having a place in the world only from his belonging to a movement, his membership in the party.” (Ardent 1976: 323–324)

виду врховне фигуре према којој ће становници усмерити сву енергију, можемо истаћи да због измена у породичној динамици ипак долази до изолованости појединца. Тиме што је уклоњена љубав а остављено само сексуално задовољство, постиже се иста функција као у роману Џ. Орвела. Наиме, људи остају без прилике да остваре значајну везу са другим бићем и стога постају подложнији контроли државе.

Велики Брат се истиче као божанска фигура од централног значаја за функционисање државе. Његово лице јавља се свуда, од постера на сваком ћошку Океаније до телекрана. Лик Великог Брата представља врсту иконе којој се његови поданици клањају и која улива осећај страхопоштовања. „Велики Брат је рухо у коме се Партија приказује свету. Његова функција је да буде жижа у коју ће се стицати љубав, страх и поштовање, дакле осећања која се лакше могу имати према јединки него према организацији” (Орвел 2016: 167). У роману 1984 примарна функција телекрана јесте надзор, а затим и одржавање контроле над становницима. Међутим, свеприсутност ове слике доприноси и успостављању религије мржње која влада.

„Политичари тоталитарног друштва захтевају послушност и конформизам у свим сферама живота укључујући, наравно, и религију. Њихов циљ је овде да употребе религију као инструмент за ојачавање друштва и појачавање војне ефикасности земље. Из тог разлога, једина религија која им одговара јесте строго антропоцентрична, ексклузивна и националистичка. Теоцентрична религија која укључује обожавање Бога ради Бога није прихватљива у тоталитарном друштву. Сви савремени диктатори, руски, турски, италијански, немачки су или обесхрабривали или активно кажњавали све религијске организације чији су чланови заговарали обожавање Бога уместо обожене врховне фигуре државе или локалног политичког вође”²⁶ (Хаксли 1941: 309).

Разлика између врховних фигура које се јављају у романима *Врли нови свет* и 1984 састоји се у томе да је Форд човек који је заиста постојао и који је стекао статус божанства у држави која зависи од конзумеристичког уживања. С друге стране, идентитет Великог Брата није тако транспарентан. Не зна се тачно ко је ова фигура, нити да ли се она у било ком тренутку заправо налази иза телекрана. Форд има лице, опипљив је и његов идентитет познат је свим грађанима, док је Велики Брат само симбол моћи државе. Како О. Хаксли претходно наводи, у тоталитарној идеологији неопходно је да вођа државе добије статус божанства и да се сва дешавања овог друштва одвијају око њега. Иако је дошло до потпуног нестанка Бога, фигура налик на њега остаје не само присутна, већ неопходна за њено функционисање.

Свакој религији потребно је место на коме ће се масе окупљати и исказивати своју веру. Господин Черингтон говори Винстону о црквама које су постојале у прошлости, за које каже да се сад „користе за друге ствари” (Орвел 2016: 81). Ово указује на трансформацију коју је претрпела религија. Оно што је некада

26 “Totalitarian politicians demand obedience and conformity in every sphere of life, including, of course, the religious. Here, their aim is to use religion as an instrument of social consolidation, an increaser of the country’s military efficiency. For this reason, the only kind of religion they favour is strictly anthropocentric, exclusive and nationalistic. Theocentric religion, involving the worship of God for his own sake, is inadmissible in a totalitarian state. All the contemporary dictators, Russian, Turkish, Italian and German, have either discouraged or actively persecuted any religious organization whose members advocated the worship of God, rather than the worship of the deified state or the local political boss.” (Huxley 1941: 309)

била религија, сада је у тоталитарном друштву идеологија заснована на истим организационим принципима. Као што су цркве претворене у нешто друго, тако је и хришћанство добило нови облик у ЕНГЛСОЦ-у. У *Врлом новом свету* имамо Фордсоново појалиште у коме се окупљају Групе солидарности и одржавају своје мисе (Хаксли 2017: 61), док се у 1984 храмом ЕНГЛСОЦ-а може сматрати Министарство истине. Изглед ове импозантне грађевине пирамидалног облика која је „саграђена од светлуцаво белог бетона, која се уздизала, тераса за терасом, три стотине метара у небо” (Орвел 2016: 7) оставља утисак храма. Министарство истине успиње се ка небу, представљајући само један од храмова подигнутих у част божанства, односно Великог Брата. Натписи који прекривају постере гласе „ВЕЛИКИ БРАТ ТЕ ПОСМАТРА” (Орвел 2016: 5) што се може довести у везу са идејом о Сведидећем Богу. Попут Бога, Велики Брат је „непогрешив и свемоћан [...] Великог Брата није видео нико. Он је лице на плакатима, глас на телекрану. Можемо бити мање-више сигурни да он неће умрети, а већ постоји знатна несигурност око тога кад се он родио” (Орвел 2016: 167).

4. Закључак

Главна разлика између романа *Врли нови свет* и 1984 јесте у атмосфери представљеној у њима. Услед ове кључне разлике у анализи романа често промичу сличности у виду организације друштва и употребљених механизма за одржавање контроле над масом. Иако је заснован на уживању и задовољавању потреба својих становника, роман О. Хакслија представља дистопију подједнако мрачну и злослутну као што је држава терора Џ. Орвела. Друштво представљено у роману Олдуса Хакслија крије мрачну страну иза сомом-изазваних осмеха у виду ограничавања дозвољеног понашања и међуљудских односа. Док О. Хаксли ову контролу успоставља на дискретнији начин чинећи *Врли нови свет* наизглед срећним местом у коме су свачије потребе увек испуњене, уједно одстрањујући терет моралности, Џорџ Орвел представља сурову природу тоталитарне идеологије. За разлику од О. Хакслија, Џ. Орвел користи механизме контроле засноване на ритуалним елементима како би учврстио емоције мржње којих су становници већ свесни. Друштво је опресивно и треба га одржати таквим учествовањем у ритуалима тоталитарне религије која сваким испуњеним ритуалом све више оснажује утицај. О. Хаксли замене за религију користи како становници Светске Државе не би препознали да је тоталитарни режим на снази. Идеологија оваквог друштва може се изједначити са религијом у томе што долази до уздизања врховног вође на позицију божанства кога читава држава слепо прати, коме се моли и несумњиво му верује. Постоје и ритуали налик на традиционално црквене церемоније попут миса које су изокренуте у политичке сврхе. Начин на који тоталитарна идеологија функционише као религија, односно начин на који замењује религију, увиђа се управо у несвесном понављању радњи попут Миса солидарности и Два минута мржње, које ће оснажити моћ врховне фигуре. Дакле, у романима *Врли нови свет* и 1984 примећујемо један нови облик религије трансформисан у политичке сврхе – идеологизовану религију, односно идеологију.

Литература

- Алтисер 1994: L. Althusser, *Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards and Investigation)*, in: S. Žižek (ed.), *Mapping Ideology*, New York: Verso, 100–140.
- Арент 1976: H. Ardent, *The Origins of Totalitarianism*, San Diego: Harcourt Brace and Company.
- Атариан 2003: J. Attarian, *Brave New World and the Flight from God*, in: H. Bloom (ed.), *Bloom's Modern Critical Views: Aldous Huxley*, Philadelphia: Chelsea House Publishing, 9–24.
- Бубања 2012: Н. Бубања, Идеолошко-религијска критика у роману *Шахтѝ* Андрије Матића и роману *Врли нови свеиш* Олдуса Хакслија, у: М. Ковачевић (ур.) *Српски језик, књижевности, уметности: зборник радова са VI међународног научног скупа, књ. 2*: Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–283.
- Грегор 2012: A. J. Gregor, *Totalitarianism and Political Religion: An Intellectual History*, Stanford University Press: Stanford.
- Гуриан 1952: W. Gurian, Totalitarian Religions, *The Review of Politics*, Vol. 14, No. 1, 13–14.
- Жижек 1989: S. Žižek, *The Sublime Object of Ideology*, New York: Verso.
- Жижек 2001: S. Žižek, *On Belief*, New York: Routledge.
- Иглтон 1991: T. Eagleton, *Ideology: An Introduction*, Verso: New York.
- Орвел 2016: Ц. Орвел, *1984*, Београд: Контраст.
- Рачик 2009: H. Rachik, How religion turns into ideology, *The Journal of North African Studies*, Vol. 14, No. 3/4, 347–358.
- Хаксли 1941: A. Huxley, *Grey Eminence: A Study in Religion and Politics*, New York: Harper & Brothers Publishers.
- Хаксли 2000: A. Huxley, The Substitutes for Religion, in: R. Baker and J. Sexton (eds.), *Complete Essays*, Vol. 2: 1926-1929 (Volume II), Lanham: Ivan R. Dee, 248–258.
- Хаксли 2001: A. Huxley, In Whose Name?, in: R. Baker and J. Sexton (eds.), *Complete Essays*, Vol. 3: 1930-1935 (Volume III), Lanham: Ivan R. Dee, 313–315.
- Хаксли 2017: О. Хаксли, *Врли нови свеиш*, Београд: Космос издаваштво.

THE RELIGION OF TOTALITARIAN SOCIETIES IN ALDOUS HUXLEY'S *BRAVE NEW WORLD* AND GEORGE ORWELL'S *NINETEEN EIGHTY-FOUR*

Summary

The goal of the paper is to determine the ways in which religion is manifested in Aldous Huxley's novel *Brave New World* and George Orwell's novel *Nineteen Eighty-Four*. The starting point for organizing any totalitarian society is a united public which will not resist or question the current political system. Even though they are exceedingly different in terms of setting, both of the novels include the same representation of religion. We may discern that God has been replaced by the leader of the State, as well as many ritual gatherings aimed at strengthening the Law and providing a higher level of satisfaction for the citizens. Totalitarianism is thus seen as a new type of religion – not the destruction and removal of religion, but its replacement. The author hypothesizes that religion in a dystopian society has not disappeared, but rather changed its form. We shall attempt to show that totalitarian ideology in fact becomes religion. By searching for various similarities and differences between Huxley's World State and Orwell's Oceania, the author shall represent the mode of functioning of these totalitarian states with the aim of proving the existence of religion within them.

Keywords: *Brave New World*, Huxley, *Nineteen Eighty-Four*, Orwell, dystopia, religion, ideology, totalitarianism

Aleksandra Z. Stojanović